

منابع علوم اسلامی در زبان فارسی

نوش آفرین انصاری (محقق)

ادبیات فارسی بر مبنای تألیف استوری.
برگل، یو.ا. (مترجم). ترجمه فارسی: یحیی
آرین پور، سیروس ایزدی و کریم کشاورز،
تحریر: احمد منزوی. تهران، مؤسسه مطالعات
و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۶۲. ۲ جلد.

پیشرفت علم همواره بر تجربه‌های پیشین متکی بوده است. به گفته یکی از مورخین «همه صاحبان فنون احساس می‌کنند بر دوش دیگران ایستاده‌اند». به همین جهت است که در طول تاریخ دانشمندان به شیوه‌های گوناگون در جمع‌آوری نام‌ونشان آثار گذشتگان یا معاصران خود کوشیده‌اند و حاصل کار آنها پایه و اساس بسیاری از تحقیقات بعدی قرار گرفته است. در حوزه فرهنگ اسلامی و ایرانی نام کتابشناسانی مانند ابن ندیم، کاتب چلبی و حاج آقا بزرگ تهرانی و معاصرانی مانند فؤاد سزگین، محمد تقی دانش‌پژوه، احمد منزوی، عبدالحسین حائری و ایرج افشار شناخته شده است. در میان شرقشناسان نیز دانشمندانی به تهیه کتابشناسیهای بزرگ و کوچک اقدام نموده‌اند. از میان این دانشمندان می‌توان به‌خصوص از کارل بروکلمان و چارلز امبروز استوری

نام برد. کتابشناسی بروکلمان، معروف به تاریخ ادبیات عربی^۱ در حقیقت الهام‌بخش استوری در کار تدوین کتابشناسی وی معروف به ادبیات فارسی^۲ است.

چارلز امبروز استوری در سال ۱۸۸۸ در نزدیکی شهر دورهام در انگلستان متولد شد.^۴ وی زبانهای یونانی، لاتین و زبانهای اصلی جهان اسلام را در دانشگاه کمبریج آموخت. پس از چند سال تدریس در دانشگاه اسلامی علیگر (در هندوستان) در سال ۱۹۱۹ به معاونت و در سال ۱۹۲۷ به ریاست کتابخانه دیوان هند (India Office) در لندن منصوب شد. از سال ۱۹۳۳ تا زمان بازنشستگی (در سال ۱۹۴۷) مقام استادی کمبریج را داشت و در آوریل ۱۹۶۷ درگذشت. علاقه شدید او به فرهنگ اسلامی و زبان فارسی برنامه زندگی علمی او را مشخص کرد. وی مصمم شد اثری تدوین کند که دربرگیرنده کلیه کتابهای فارسی در زمینه‌های مختلف باشد. ولی پس از صرف نزدیک به چهل سال باز در انجام این کار به‌طور کامل توفیق نیافت. اولین بخش این اثر در سال ۱۹۲۷ و آخرین بخش آن پس از مرگ وی در سال ۱۹۷۱ به شرح زیر انتشار یافت:^۵

جلد اول، بخش اول، باب اول: آثار درباره قرآن کریم.
جلد اول، بخش اول، باب دوم، فصل اول: تاریخ عمومی، تاریخ پیامبران و صدر اسلام.
جلد اول، بخش اول، باب دوم، فصل دوم: تاریخ ایران و سرزمینهای دیگر جز هندوستان.
جلد اول، بخش دوم: آثار شرح حال، افزودگیها و اصلاحات و فهرستهای راهنما.
جلد دوم، بخش اول: ریاضیات، اوزان و مقادیر، ستاره‌بینی (طالع‌شناسی)، ستاره‌شناسی و جغرافیا.
جلد دوم، بخش دوم: پزشکی.

عظمت کار و ناتوانی جسمی موجب ناامیدی و رنجوری وی در واپسین سالهای عمر او شد. در نامه مورخ اول ژوئن ۱۹۶۳ (ص ۱۱) به ولادیمیر مینورسکی نوشت «متأسفانه این کتاب تکمیل نشد و اطلاعات تا زمان حاضر را دربر ندارد. مثلاً فهرستهای مشار در آن انعکاس نیافته است ... از محبتهای شما سپاسگزارم که برای نشر بخشهای پسین کتاب اهتمام می‌کنید. اما من بیم دارم که کهولت من بیش از کمبود وسایل مانع انجام این کار گردد».

جمع‌آوری اطلاعات استوری برای به‌دست آوردن اطلاعات مربوط به آثار فارسی از دو طریق یعنی مراجعه به

ابیات فارسی

بربنای تألیف استوری

ترجمه و اول برگل

مؤسسه مطالعات و تحقیقات فلسفی

موضوع است و ذیل هر موضوع کلی زیر بخشهای متناسب با آن موضوع آمده است. این نوع طبقه‌بندی، درعین حال که بهترین و علمی‌ترین شیوه تنظیم اطلاعات است، برای کتابهای اسلامی به‌طور اعم و برای کتابهای فارسی به‌طور اخص دارای مشکلات فراوانی است. زیرا يك اثر عموماً به موضوع خاص محدود نیست و می‌تواند برحسب سلیقه یا گرایش در چندین موضوع مختلف قرار گیرد. استوری درعین حال که کوشش کرده یکی از ویژگیهای اساسی هر نوشته را پایه کار قرار دهد، ناگزیر بوده از يك اثر درچند موضوع مختلف نام ببرد. درمورد تشخیص دقیق موضوع یا موضوعها، باتوجه به اینکه بیشتر اطلاعات وی به‌صورت غیرمستقیم و از طریق فهرستهای نسخه‌های خطی که همواره دقیق و علمی نبوده است به‌دست آمده، گاه دچار اشتباهاتی شده است. ولی این امر از مقام بزرگ وی چیزی کم نمی‌کند. نظر دانشمند روس، برگل، که تحریر و ترجمه اثر استوری را برعهده داشته چنین است: «طبقه‌بندی استوری مبتنی بر بررسی و پژوهش دقیق در مآخذ بی‌شمار بوده و درحال حاضر مناسبترین روش شمرده می‌شود و نارساییهای آن را با اشاره و ارجاع چندجانبه به فصول گوناگون موضوعی و فهرستهای راهنما ... می‌توان تا اندازدای جبران نمود» (ص ۲۲). شیوه تنظیم اطلاعات ذیل هر مدخل به این شرح است: الف) نام نویسنده اثر با اطلاعات اساسی درباره زندگی او، نام کسانی که به‌گونه‌ای با زندگی و اثر وی ارتباط داشته‌اند و اطلاعات در مورد آثار دیگر نویسنده؛ ب) نام اثر، ویژگیها و مشخصات آن؛ ج) نسخه‌های دستنویس موجود براساس تاریخ استنساخ با اشاره به ویژگیهای هر نسخه؛ د) چاپهای کتاب به‌ترتیب از کاملترین چاپ تا چاپهای ناتمام؛ ه) ترجمه‌های کتاب به زبانهای دیگر؛ و) تحقیق‌هایی که درمورد اثر انجام گرفته؛ ز) هرگونه اطلاعات متفرقه درباره اثر. باید توجه داشت آثاری که نام نویسندگان و یا تاریخ تألیف آنها شناخته نشده به‌صورت جداگانه درپایان هر موضوع آمده است. بدیهی است چنین کوشش گسترده‌ای دارای اشکالهایی نیز خواهد بود. این اشکالها را می‌توان به دوگروه تقسیم کرد: یکی اشکالهایی که رفع آنها تا حدودی دراختیار مؤلف بوده، و دیگر اشکالهایی که رفع آنها عموماً از حوزه توان وی خارج بوده است. درمورد اول می‌توان به مشخص نبودن حد زمانی پایان کار، نابرابری در توجه به برخی از موضوعها و ادوار تاریخی خصوصاً درمورد کتابهای چاپی، و اشتباه در طبقه‌بندی برخی از مطالب اشاره کرد. درمورد دوم مسائلی از قبیل

فهرستها و نوشته‌های گوناگون و مراجعه مستقیم به تعدادی از آثار عمل کرده است. درمورد اول منابع وی به این شرح است: فهرستهای نسخه‌های خطی، فهرستهای کتابهای چاپی، فهرستهای ناشران و حراجخانه‌ها، کتابهای مربوط به شرح احوال و آثار، نشریات ادواری دارای کتابشناسی، مقالات تحقیقی به‌خصوص به زبانهای اروپایی و آگاهیهای همکاران اروپایی و آسیایی وی. برای درك بهتر گستردگی کار می‌توان به دو بعد آن از جهت کمیت توجه داد. وی در مورد فهرستهای نسخه‌های خطی از ۱۵۹ فهرست و صورت و یادداشت و درمورد کتب شرح حال از ۴۲ مجموعه استفاده نموده است. درمورد مراجعه مستقیم به آثار، سعی براین داشته که نسخه‌های خطی فارسی موجود در کتابخانه دیوان هند را شخصاً بررسی کند. و پس از عزیمت به کمبریج نیز کوشید تا نسخه‌های خطی مجموعه‌های دیگر را جهت مطالعه به کمبریج بیاورد. وی بسیاری از کتابهای چاپ‌سنگی و چاپ‌سربی کشورهای اسلامی را مورد بررسی قرار داده است. همچنین می‌توان گفت که قسمت عمده کتابهای انتقادی و ترجمه‌های متون فارسی را که در اروپا چاپ شده می‌شناخته است. گزینش و تنظیم باتوجه به حجم کار، استوری آثار از میان‌رفته فارسی را در فهرست خود نیاورده و صرفاً به‌ذکر آثار موجود پرداخته است. شیوه تنظیم این اثر بربنای

کیفیت نازل برخی از فهرستهای نسخه‌های خطی، عدم توجه به فهرست کردن کتابهای چاپ‌سنگی، فقدان کتابشناسیهای دقیق و کامل در سطح ملی، کمبود فهرستهای مقالات و کندی کار در امر دریافت کتاب^۶ از مسائل عمده به‌شمار می‌رود.

اثر استوری با تحریر تازه

باتوجه به اهمیت و ارزش اثر استوری، در سال ۱۹۶۶ برگل، دانشمند و کتابشناس روس، برآن شد تا با کمک جمعی از همکاران این اثر را با تحریر تازه به زبان روسی ترجمه و عرضه کند. دو عامل عمده سبب این تصمیم گردید: یکی اینکه فهرستهای کتابخانه‌ها و نتایج پژوهشهای دانشمندان شوروی به‌اندازه کافی در اثر استوری منعکس نشده بود و عامل مهمتر اینکه از حدود سال ۱۹۵۰ به‌بعد چاپ فهرستهای نسخه‌های خطی، انتشار کتابشناسیها و فهرستهای مقالات و چاپ انتقادی بسیاری از متون فارسی در ایران به‌صورت چشمگیری توسعه یافت. لذا اضافه نمودن این آثار و اطلاعات برای تکمیل و تصحیح کار استوری یک ضرورت اجتناب‌ناپذیر بود. تحریر حاضر که تنها بخشی از اثر استوری را دربرمی‌گیرد در سال ۱۹۷۲ در سه جلد به شرح زیر منتشر گردید:

جلد اول: آثار درباره قرآن کریم، تاریخ عمومی، تاریخ پیامبران و تاریخ صدر اسلام.

جلد دوم: تاریخ ایران، آسیای میانه و سرزمینهای دیگر جز هندوستان.

جلد سوم: ملحقات و فهرستهای راهنما بر جلد اول تا سوم.

در تحریر اخیر در ساختمان اثر تغییری داده نشده، بلکه کوشش شده است با تسلط کامل به‌شیوه کار استوری مطالبی برآن افزوده یا از آن حذف شود. ازجمله می‌توان از وارد کردن افزودگیها و اصلاحات بخشهای الحاقی خوداستوری در متن اثر، حذف، تصحیح و تکمیل بسیاری از اطلاعات براساس منابع و پژوهشهای جدید و اضافه نمودن تعداد قابل‌ملاحظه‌ای نسخه‌های خطی نام برد. برای نشان دادن حجم کار انجام شده می‌توان به چند نمونه اشاره کرد. در تحریر جدید از ۱۲۳ فهرست نسخه‌های خطی برای تکمیل کار استوری استفاده شده است. از این فهرستها ۶۷ فهرست مربوط به کتابخانه‌های ایران، ۱۸ فهرست مربوط به کتابخانه‌های اتحاد جماهیر شوروی و بقیه فهرستها مربوط به ممالک دیگر است. براساس اطلاعات به‌دست آمده ۱۰۷۸ اثر فارسی برکار

استوری اضافه شده است. توزیع این آثار در طبقه‌بندی موضوعی به این شرح است: ۴۱۸ اثر در بخش قرآن کریم، ۵۳ اثر در تاریخ عمومی، ۲۸۷ اثر در بخش پیامبران و صدر اسلام، ۳۲۰ اثر در بخش تاریخ ایران و آسیای میانه.

ترجمه فارسی

ترجمه فارسی هر یک از جلد‌های این اثر توسط یک مترجم ایرانی به این شرح انجام گرفته است: جلد اول توسط یحیی آرین‌پور، جلد دوم توسط کریم کشاورز و جلد سوم توسط سیروس ایزدی. دکتر احمد منزوی مسئولیت تحریر و تنظیم نهایی اثر را برعهده داشته است. دانش و صلاحیت علمی مترجمان و تسلط تنظیم‌کننده فاضل و کتابشناس این اثر در موضوع موردبحث محرز است. همچنین باید توجه داده شود که چاپ فارسی این اثر یک ترجمه صرف نیست بلکه تغییراتی توسط دکتر منزوی در آن اعمال شده که استفاده از آن را برای مراجعان سهلتر می‌کند. در این جا به برخی از این تغییرات اشاره می‌شود:

۱) مقدمه جلد سوم چاپ روسی به‌دنبال مقدمه جلد اول آمده که این امر به شناسایی کتاب در همان آغاز کار کمک می‌کند.

۲) فهرست اختصارات و منابع که در جلد اول و سوم به‌صورت جداگانه آمده، در یک جا به صورت الفبایی تنظیم شده است. باید توجه داشت که منابع استوری با علامت ستاره *، منابع چاپ اخیر با علامت یک پُرانتز شکسته < > و منابع انتقال‌یافته از جلد سوم با علامت دو پُرانتز شکسته << >> نشان داده شده است.

۳) جلد سوم تحریر روسی شامل افزودگیها و اصلاحاتی بوده که پس از تسلیم متن اثر به چاپخانه به‌نظر برگل رسیده است. دکتر منزوی باتوجه به ساختمان اثر این اصلاحات و اضافات را در متن اصلی جا داده است. این کار به دو صورت انجام گرفته یکی افزودن اصلاحات به مدخلهای موجود و دیگر جادادن کتابهای نویافته در فهرست، به‌عبارت خود او: «درجایی که اصلاحیه چنان بوده که متن را بکلی نقض می‌کرده است من متن را حذف کردم و اطلاعات نویافته را جای آن گنجاندم» (ص ۲). این گونه دستبردگیها با دو پُرانتز شکسته نشان داده شده است. در مورد دوم یعنی اضافه کردن اسامی آثار جدید ناگزیر شماره ردیف معرف کتابها همگی تغییر کرده و از نو شماره‌گذاری شده است، به‌عبارت خود او: «برای آسانی تطبیق آنها با تحریر روسی و یا انگلیسی شماره

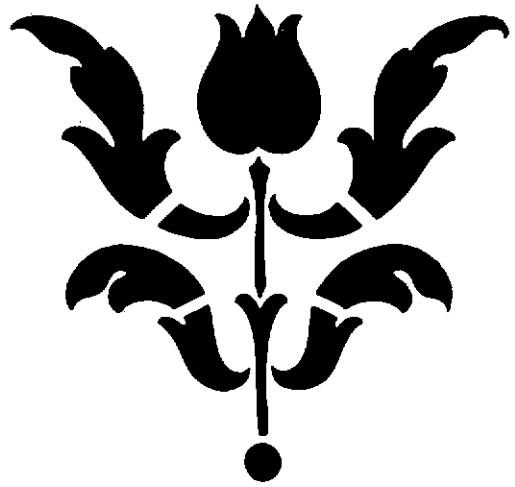
انتشار نیافته است. به این ترتیب ادبیات فارسی اثری ناقص است. نگارنده امیدوار است مسئولان مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی هرچه زودتر به تهیه جلد سوم اقدام نمایند.

برخی نکته‌های اصلاحی

حاصل زحمات مترجمان و محرر ارجمند و مسئولان محترم مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی اثری نفیس، منظم و کم‌اشکال را به وجود آورده است. آنچه در این قسمت بیان می‌شود پیشنهادهایی است برای پاره‌ای از اصلاحات که شاید بتواند در چاپهای آینده این اثر مورد استفاده قرار گیرد. الف) نام اثر باتوجه به اینکه در فارسی کلمه ادبیات بیشتر به معنی اخص آن به کار می‌رود، چنانکه باید گویای محتوای کتاب نیست. کمتر کسی - جز تعدادی معدود - در برخورد با کتابی تحت عنوان ادبیات فارسی انتظار دارد با فهرستی از نسخه‌های خطی درمورد قرآن کریم و تاریخ روبه‌رو گردد. محرر محترم نیز به این نکته توجه داشته است و در برابر Quranic Literature از ترکیب «نگاشته‌ها درباره قرآن» (ص ۱) استفاده کرده است.

ب) در مقدمه کتاب (ص ۸) از استوری به عنوان «دانشمند عرب شناس» یاد شده است. باتوجه به شرح حال و آثار نامبرده شاید صفت اسلام شناس برای وی مناسبتر باشد. ج) ترجمه این اثر به طور کلی بسیار خوب و روان است. در اینجا صرفاً به چند نکته توجه داده می‌شود. در مقدمه (ص ۷ و ۱۷) از کلمه زیست‌کتاب‌شناسی (زیست کتاب‌شناسی) استفاده شده است. این ترکیب که عین ترجمه انگلیسی bio - bibliography است در فارسی نامأنوس است. چه اشکال دارد از همان شکل قدیمی «شرح احوال و آثار» یا عبارت آشناتر دیگری استفاده شود؟ در صفحه ۱۷ در مقابل ترکیب catalogue raisonné فهرست «معقول و مستدل» گذاشته شده است. فرانسویها عموماً برای تفکیک بین «فهرستهای الفبایی» و «فهرستهای موضوعی» که براساس تعقل و منطق تنظیم شده است از این ترکیب استفاده می‌کنند. در صفحه ۴۹ ترکیب لاتین catalogus catalogorum به همین صورت آمده است. در طول مقدمه در چند جا (ص ۱۵، ۳۳ و ۵۳) به «برگه‌های فیش»، «فهرست مقوایی» و «برگه‌های کارتنی» اشاره شده است. برای نشان دادن این معنی «فهرست برگه‌ای» به خوبی قابل استفاده است.

د) در جلد اول (ص ۴۹-۵۵) فهرست جامعی از اختصارات منابع اسلامی آمده است. به نظر می‌رسد افزودن

گذشته آنها در چاپ روسی و یا انگلیسی را در پاورقی هر یک از آنها آورده‌ام» (ص ۳).

۴) فهرست آثاری که تاریخ نگارش آن شناخته نبوده و در جلد سوم در بخش ملحقات در آخر هر موضوع قرار داشته درجای موضوعی خود به ملحقات متن اضافه شده است. ۵) آثاری که در ملحقات جلد اول و دوم آمده و تاریخ نگارش آنها در جلد سوم مشخص شده به جای خود در متن کتاب انتقال داده شده است.

۶) برخی اطلاعات اضافی درباره نسخه‌های تازه به دست آمده، همچنین تصحیح برخی از مطالب نادرست به صورت پاورقی اضافه شده است.

۷) فهرست منابع و فهرستهای راهنما به نظم الفبای فارسی تنظیم شده است. با اینکه ضرورت چنین کاری بدیهی است و غیر از آن متصور نیست، تنظیم مجدد صدها مدخل کاری وقت گیر و مشکل بوده است.

محتوای تحریر فارسی استوری به این شرح است: جلد اول) مقدمه، شامل مقدمه روسی و ترجمه مقدمه انگلیسی (ص ۵۴ - ۱). اختصارات منابع (ص ۹۴ - ۵۵)، بخش اول نوشته‌های درباره قرآن کریم (ص ۴۲۳ - ۹۵). جلد دوم) آثار مربوط به تاریخ عمومی (ص ۷۱۹ - ۴۲۶)، تاریخ پیامبران و تاریخ صدر اسلام (ص ۱۰۴۱ - ۷۲۰).

جلد سوم) فهرستهای راهنما. جلد اخیر که می‌بایست حاوی کلیه کلیدهای راهنما برای استفاده جامعه‌تر و سریعتر از جلدهای اول و دوم باشد متأسفانه

Ritter → (ص ۱۱۰) Retter

Curzon → (ص ۳۲۵) Cuzon

Browne → (ص ۶۳۶) Brewne

در خاتمه بی‌مناسبت نیست به چند نکته توجه داده شود. کتاب ادبیات ایران به‌خوبی نشان می‌دهد که کتابخانه‌های بسیار مجهزی، درمورد فرهنگ اسلام و ایران، و زبان فارسی در اختیار دانشمندان شوروی قرار داشته است. اکنون جا دارد که این سؤال برای خود ما مطرح شود که کدام يك از کتابخانه‌های ما منابع مربوط به فرهنگ اسلام و ایران را به‌صورت جامع و کامل جمع‌آوری می‌کنند و به‌نحو مطلوب در اختیار مراجعه‌کنندگان قرار می‌دهند؟ مثلاً اگر فردی به‌عکس از يك نسخه خطی و یا تصویر مقاله‌ای احتیاج داشت برای سفارش آن باید به کجا مراجعه کند؟

نکته دیگر مربوط به وضع انتشار منابع راهنما مانند کتابشناسیها و فهرست مقالات است. کتابشناسی ملی که نشان‌دهنده حیات فکری و انتشاراتی يك جامعه است اکنون در چه وضعی قرار دارد؟ اگر از فهرستهای بسیار مختصر مجله نشر دانش صرف نظر کنیم، با توجه به تاریخ آخرین کتابهای مندرج در کتابشناسی ملی، به نظر می‌رسد نشر کتاب در ایران از سال ۱۳۵۹ به بعد راکد بوده است! در زمینه فهرست مقالات نیز اثر بسیار باارزش ما یعنی فهرست مقالات فارسی تنها مقالات تا سال ۱۳۵۰ را دربردارد. به نظر نگارنده بیشتر مسؤولیت‌های فوق متوجه کتابخانه ملی است. به همین جهت به مسئولان امر توصیه می‌شود به‌طور جدی به تقویت و بازسازی کتابخانه ملی توجه کنند.

نکته پایانی در باب تکمیل کتاب ادبیات فارسی است. با انتشار جلد سوم این کتاب، یعنی فهرستهای راهنما، بی‌گمان اثری بسیار ارزشمند در اختیار فارسی‌دانان سراسر جهان قرار خواهد گرفت. ولی برای تکمیل کار استوری - برگل هنوز راه درازی در پیش است. دکتر منزوی در مقدمه کتاب درمورد ضرورت تکمیل این اثر تأکید کرده و اشاره نموده است که منابع مختلفی برای تحقق این منظور نزد ایشان موجود است (ص ۴). با توجه به مراتب فوق، نگارنده امیدوار است وسایل و امکانات لازم در اختیار ایشان قرار گیرد. تا دانشمندان و دانشجویان ایرانی و پژوهشگران سایر ملل بزودی شاهد انتشار جلد‌های تکمیل‌کننده این اثر باارزش باشند.

چنین فهرستی برای سایر منابع نیز ضرورت داشته باشد. به عنوان نمونه در سراسر متن به دفعات نامهای اته Ethé^۷، بلوشه Blochet^۸، ایوانف Ivanow^۹، بادلیان Bodleian^{۱۰}، لیدن Leiden^{۱۱} و لیندسیانا Lindesiana^{۱۲} به صورت فارسی و لاتین در کنار هم آمده است. ولی در هیچ کجا کتابشناسی کامل این نامها یا اختصارات - که تعداد آنها کم نیست - مشخص نشده است. نکته دیگر اینکه چنانچه چنین فهرستی تنظیم گردد می‌توان از تکرار صورت لاتین اختصارات در متن به‌طور کلی چشم پوشید و به‌این ترتیب از بروز اشتباهات چاپی تا حدود زیادی جلوگیری خواهد شد.

همچنین در طول متن اختصارات متعدد برای معرفی برخی از کتابها و نشریات ادواری به‌کار برده شده است، از جمله GAL^{۱۳}، JRAS^{۱۴} و OCM^{۱۵}. در اینگونه موارد نیز، با توجه به اینکه ضبط این آثار در کتابخانه‌ها براساس نام کامل است و بازایی این منابع بدون دانستن نام کامل آنها امکان‌پذیر نیست تدوین فهرست راهنما ضرورت دارد. نگارنده امیدوار است فهرست اختصارات جامعی در جلد سوم - که هنوز انتشار نیافته - پیش‌بینی شده باشد تا مراجعان بتوانند با سهولت هر چه بیشتر از اطلاعات این مجموعه بزرگ استفاده کنند.

ه) با توجه به حجم و نوع اطلاعات مندرج در تحریر استوری، لغزشهای چاپی این اثر نسبتاً اندک است. در این جا تنها به تعدادی از این اشتباهات اشاره می‌شود:

الف) فارسی

بهار (ص ۵) - بکار

ساختن کتاب (ص ۱۵) - ساختمان کتاب

بهسط (ص ۳۳) ؟

مربوط (ص ۵۲) - مربوط

ابوبکر احمد بن حمید الفقیه (ص ۹۸) - حامد الفقیه

فرهنگنامه (ص ۲۷۹) - فرهنگنامه

تقیح الاخبار (ص ۶۳۶) - تنقیح الاخبار

اخزان (ص ۹۲۶) - احزان

ب) خارجی

Story → (ص ۵) Storey

Euuvrier → (ص ۷۰) Feuvrier

Springer → (ص ۹۳) Sprenger

1) Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Literature* (1898 - 1902).

- فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ملی پاریس
- 9) W. Ivanow, *Concise Descriptive Catalogue of the Persian Manuscripts in the collection of the Asiatic Society of Bengal* (1924).
فهرست نسخه‌های خطی انجمن آسیایی بنگال
- 10) *Catalogue of the Persian... Manuscripts in the Bodleian Library* (1889).
فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه بادلیان در آکسفورد
- 11) *Catalogus Codicum Orientalium Bibliothecae Academiae Lugduno-Batavae* (1851 - 1877).
فهرست نسخه‌های خطی کتابهای شرقی کتابخانه دانشگاه لیدن، هلند.
- 12) *Handlist of Oriental Manuscripts at the John Rylands Library at Manchester* (1898).
فهرست نسخه‌های خطی مجموعه لیندسیان در کتابخانه جان ریلاندز، منچستر.
۱۳) مراجعه کنید به یادداشت شماره ۱.
- 14) *Journal of the Royal Asiatic Society.*
- 15) *Oriental College Magazine.*
- ۱۶) وزارت ارشاد اسلامی با توزیع محدود جزوه‌های ماهانه کوشش در رفع این کمبود دارد.

2) C. A. Storey, *Persian Literature : a bio - bibliographical survey* (1927 - 1971).

۳) همان: V

۴) بیشتر اطلاعات مندرج در این معرفی از مقدمه مسوسط مترجم روسی اخذ شده و در موارد ضروری صفحه مورداستناد در داخل متن در پرانتز مشخص شده است.
۵) یادداشتها و دست‌نوشته‌های چاپ‌نشده استوری در اختیار انجمن پادشاهی آسیا قرار دارد. از بخشهای چاپ‌شده سه بخش به شرح زیر به فارسی ترجمه شده است: «ادبیات قرآنی»، «ریاضیات» و «تراجم احوال» (ص ۳۱).
۶) از جمله در یکی از نامه‌های خود درباره «الذریعة الی تصانیف الشیعه» می‌گوید «چای نأسف است که امکان نداشتم که از این کتاب کاملاً بهره‌مند گردم. من سفارش ارسال آن را در سال ۱۹۴۳ به کتابفروشی داده بودم، اما در سال ۱۹۵۱ به‌دستم رسید» (ص ۲۷).

7) H. Ethé, *Catalogue of the Persian Manuscripts in the Library of the India Office* (1903 - 1937).

فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه دیوان‌هند

8) Ch. Blochet, *Catalogue des Manuscrits Persans de La Bibliothèque Nationale* (1905 - 1912).

حاج ملا احمد نراقی (۱۱۸۵-۱۲۴۵ق) از جمله مجتهدان و حکمای اخلاقی و ادبا و فقهای امامیه در قرن سیزدهم است. پدرش حاج ملامهدی بن ابی‌ذر (متوفای ۱۲۰۹ق) موصوف به‌خاتم‌المجتهدین از فقهای بزرگ شیعه و حکیم و ریاضی‌دان و اخلاقی و فرهنگ‌نامه‌نویس و ادیب قرن دوازدهم، صاحب تألیفات گرانمایه‌ای است که بعضی از آنها را فرزندش حاج ملا احمد تلخیص یا تهذیب یا تکمیل کرده است. فرزند ملا احمد حجة الاسلام محمد ملقب به عبدالصاحب (متوفای ۱۲۹۷ق) نیز از علمای گرانقدر قرن اخیر است. حاج ملا احمد شاگرد سیدمهدی بحر العلوم و استاد شیخ مرتضی انصاری است. بعضی از تألیفات او عبارت است از: *عوائد الایام*، *مناهی الوصول الی علم الاصول*؛ شرح *تجرید الاصول*؛ (متن از ملامهدی)؛ *اسرار الحج* (به فارسی)؛ *اجتماع امر و نهی*؛ *حجیه مظنه*؛ *اساس الاحکام*؛ *سیف الامة* (در رد یکی از علمای نصارا که آثاری در رد اسلام و قرآن نوشته بود)؛ *مستند الشیعه فی احکام الشریعه*؛ *جامع المواعظ*؛ *هدایة الشیعه*؛ *عین الاصول*؛ *معراج السعادة* (ترجمه و تلخیص جامع السعادات ملامهدی است)؛ *الرسائل والمسائل*؛ *وسیلة النجاة*؛ *خزائن العلوم* (که به شیوه مشکلات العلوم مرحوم والدش کشکول وار است) دیوان اشعار (که شمه‌ای از غزلیاتش در چاپ جدید طاق‌دیس نقل شده) و *مثنوی طاق‌دیس*.

از آنجا که در شماره پیشین نشر دانش بحث مستوفایی درباره زندگی و مقام علمی ملا احمد نراقی درج شده بود، لذا در این مقاله

مثنوی طاق‌دیس

بهاء‌الدین خرمشاهی

مثنوی طاق‌دیس، به همراه منتخبی از غزلیات عالم ربانی حاج ملا احمد فاضل نراقی. به اهتمام حسن نراقی. تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۲، ۴۷۲ص.